

7. LANDSKAP OG LANDSKAPSDSIGN PÅ KYSTEN – LITT OM FORSKNINGSBEHOV

Bernt-Håvard Øyen & Vegard Gundersen

Norsk institutt for skog og landskap

Skogreisningen som ideologisk "folkebevegelse" etter andre verdenskrig hadde sin bærende ide vesentlig knyttet til ressursoppbygging for å styrke næringsgrunnlaget for gardsbrukene, lokalsamfunn og den trebaserte industrien. De landskapsmessige, visuelle sidene ved skogreisningen ble i de første tiårene tillagt liten eller ingen vekt. Fremover ser vi det som viktig å øke forståelsen for konsekvensene av de tiltak som settes inn, også på det visuelle plan. Kompetanse i forhold til landskapsdesign bør sterkere inn i forvaltning og hos entreprenører og skogeiere. Forskningsbehovene på feltet er diskutert med dette som bakteppe.

Den historiske opptakten

Det er lett å romantisere over tidligere tiders kulturlandskap. For 100 år siden var Norge blant de fattigste nasjoner i Europa. Barnearbeid, nød og sult var fortsatt nærværende - noe deler av befolkningen daglig måtte forholde seg til. Utvandringen til den "nye verden" var for mange en redningsplanke. Man kan vel si det så sterkt at hver eneste kvadratmeter av kysten var tatt i bruk for å fø en stadig voksende befolkning. Produksjonslandskapet hadde sin entydige rolle, men gjennom fremveksten av moderne naturvitenskap og mer effektive driftsformer i landbruket begynte man utover på 1930-tallet å se konturene av muligheter for langt større avkastning både i jord- og skogbruket. At oppbyggingsfasen i skogreisningen sammenfalt med "funksjonalismen" har tidligere vært påpekt som en av grunnene til at rene linjer, enkle og rasjonelle formuttrykk ble benyttet i den første fase av skogreisningen. Eiendomsstrukturen og teigdelingsmønsteret bør vel fremheves som et annet sentralt element, i hvert fall gjeldene for store deler av Vestlandet og i deler av Nord-Norge. Et skogomløp under vestnorske forhold er fra 50 til 200 år. Det er i hovedsak de tiltak som ble initiert i den første skogreisningsfasen vi i dag bedømmer kystlandskapene ut i fra. De tiltakene vi iverksetter i dag og de nærmeste tiårene vil råde effekt i landskapene for våre barnebarn og oldebarn, om 50 til 100 år. Denne tidsdimensjonen i forhold til planlegging og arbeidsform kan være vanskelig for mange å overskue. Gradvis omforming av landskap er meget langsiktige prosesser som ikke på noen måte kan finne løsning i form av norsk "skippertaksmentalitet".

I de siste tiårene er det særlig tre forhold som har fått preget landskapene og vårt syn på disse: For det første har det foregått en stor nedskalering av jordbruket i form av antall bruk i aktiv drift samt en reduksjon i deler av husdyrholdet. Gjengroing av beitemark og tidligere dyrka mark er et speilbilde av dette. Produksjonsnivået har i enkelte produksjoner blitt holdt oppe gjennom mer effektiv drift og av innsatsfaktorer som kunstgjødsel og kraftfôr. Fraflyttings- og "forfallslandskapene" har gradvis økt i omfang. For det andre har det skjedd en fremmedgjøring i forhold til landskapene. Urbaniseringen, med over 80 % av befolkningen i byer og tettsteder, har medført at færre står i et nært forhold til produksjonslandskapene som bosted eller arbeidssted, og hvor befolkningen mer er "betraktere" og benytter "kulisselandskapet" til rekreasjon og til opplevelse. Fremveksten av en stadig større turistnæring har også de magnifikke fjord- og fjelllandskapene som grunnlag for sin merkevarebygging. Innen disse til dels kryssende interesser og hensyn er det forvaltningen av skogen og skoglandskapene skal finne sin plass med skogeieren som beslutningstaker.

Generelle hensyn

Det er åpenbart ulike oppfatninger av hvordan våre landskaper skal se ut – og i et langt tidsperspektiv er det også trolig slik at synet på landskapene endrer karakter, hva som er stygt eller pent. Da Petter Johan Collett dro til Hamburg for 177 år siden skrev han begeistret hjem til sin kjære Camilla at – her var det stenkulldamp i luften! Fabrikklandskapet representerte en etterlengtet fremtid og ga ham positive assosiasjoner. Flere har påpekt at idealene for hvordan våre landskaper bør se ut i stor grad er formet i en nasjonalromantisk tradisjon og kontekst, for Norges vedkommende i en tidlig fase av vår industrielle oppvåkning. Nasjonalromantikken nådde et klimaks i perioden 1870-1910. For skoglandskapene er det gjerne de pittoreske "eventyrskogene" og "urskogene" som er avbildet og omtalt i litteratur og billedkunst. I de siste tiårene er det et tilsvarende mønster å spore i forhold til naturprogram på fjernsynet (Christensen 2002). Industrialiseringen utover i første halvdel av 1900-tallet møtes i kunsten ofte av en tone preget av skepsis og uro. Forfatteren Inge Krokann brukte begrepet "det store hamskiftet" om endringene i jordbruket, og tidskoloritten han benytter indikerer kulturell utarming, fremmedgjøring og brudd med den autentiske bondekulturen. Stedslengsel i forhold til identitet, fortidslengsel (alt var så meget bedre før!) og kritikk av det moderne er tre elementer som fortsatt preger mange nordmenns syn på landskapene. Samtidig ser man at det "tradisjonelle" ikke lenger er en åpenbar del av det postindustrielle samfunn. Landskapene må gjenoppdages, dokumenteres og langt på vei repareres. Restaurering av mer eller mindre "iscenesatte" landskap er blitt stuerent for en nasjon som nå har en monetær rikdom uten sidestykke.

I løpet av tre generasjoner har den urbane andel av befolkningen økt fra 20 % og til mer enn 80 % og en meget beskjeden andel er per i dag sysselsatt i primærnæringene. Avstandsperspeksjon og "nyting" av landskapene vil for flertallet av mennesker av i dag føles mer sentralt enn landbrukets produksjonslandskap ("nyttelandskap"), hvor mat- og tømmerproduksjon fortsatt er det viktigste innhold. At kyst- og fjordlandskapene i stadig større grad fortøner seg som en "kulisse" for opplevelse gir utfordringer i forhold til de samme landskapene fortsatt skal være arena for næringsvirksomhet og arbeidsplasser.

Da Landbruksdepartementet på slutten av 1970-tallet og midt på 1990-tallet i brosjyrer la frem anbefalinger og retningslinjer for hvordan landskapstilpasninger skulle gjennomføres i skogbehandlingen (veibygging-linjeføring, flatestørrelse og arrondering, kantsoner etc.) er det den engelske landskapsstilen som er idealet (pastorale landskap preget av ro, harmoni, små kontraster, myke linjer, bølgende landskap). I de siste tretti år har landskapshensynene blitt flagget langt sterkere i skogsektoren, og estetikk og skogdesign er kommet inn som temaer i skogbruksundervisningen. Terrengformasjoner, eiendomsstruktur, infrastruktur og tidligere skogbehandling setter imidlertid klare praktiske rammer for hvordan disse forholdene finner sin løsning, og det vil for de fleste tiltak som gjennomføres i marken være ulike syn og oppfatninger på hvordan forhold skal løses. Siden skogloven av 1976 har det vært gitt signaler om at det også skal legges stor vekt på landskapsbildet. I den nye skogloven fra 2006 og tilhørende forskrifter er fokus på landskapene tillagt en enda større plass, og standarder og sertifisering flagger også disse spørsmålene høyt.

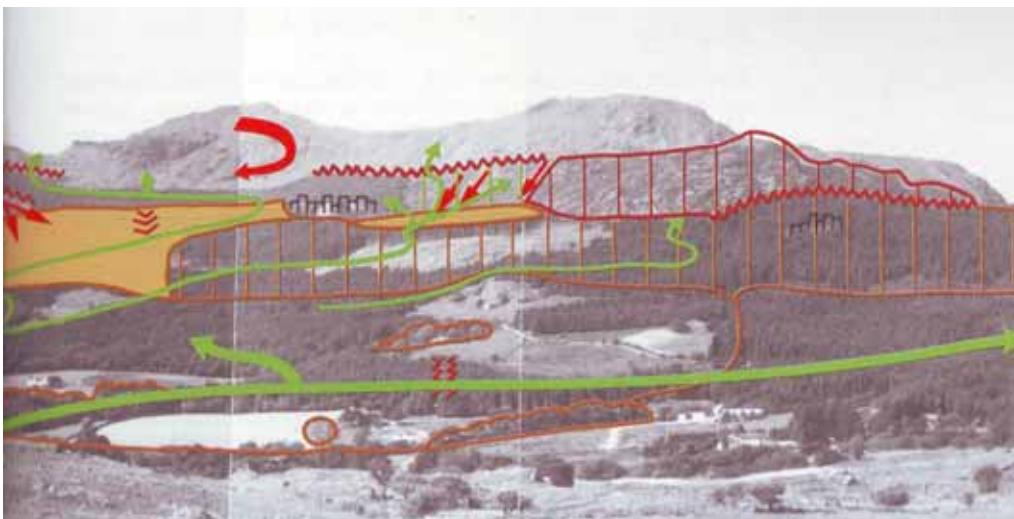
Nye behov

Mens man i planlegging og forvaltning frem til i dag i vesentlig grad har jobbet i forhold til todimensjonale hjelpemidler i form av kart og ortofoto, bør dimensjoner som masse, rom og tid inn i fremtidens virkelighet (jf. Bell 2005). Nye digitale terrengmodeller og kraftfulle visualiserings- og/eller prognoseverktøy bidrar til at man i langt sterkere grad enn tidligere kan få undersøkt effektene av ulike tiltak. Særlig i fjord- og dal-landskapene hvor fjernvirkningen i forhold til lier gjerne er store vil slike "sårbarhetsanalyser" kunne bidra i planprosesser (Fig. 33-35). Det sentrale

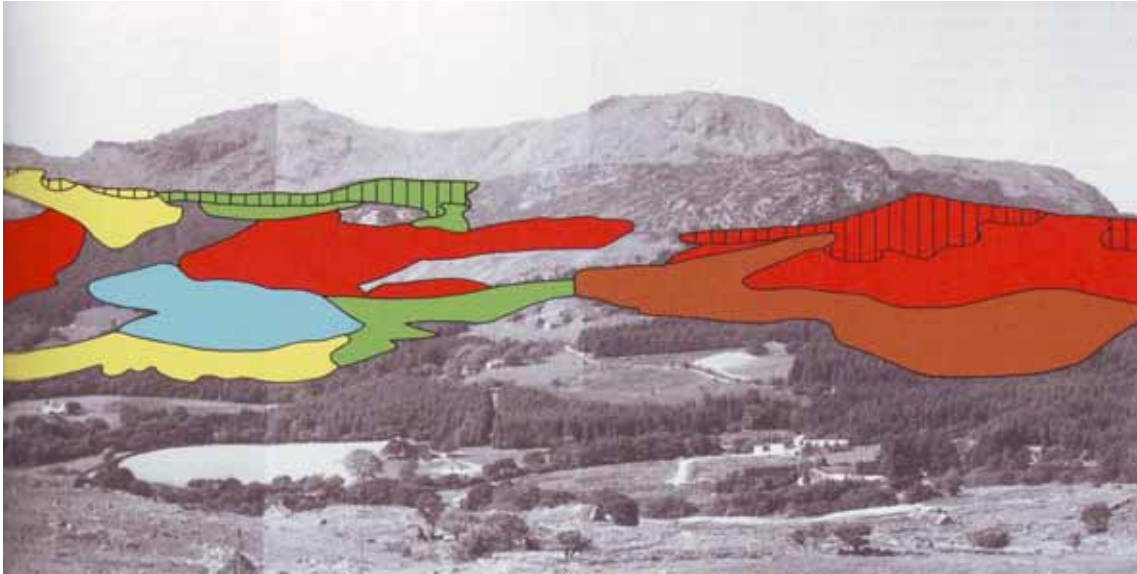
er at man i forhold til menneskers landskapsopplevelse finner løsninger som vil virke bra på lang sikt. Knyttet til avvirkningsstrategier, miljøtiltak og veibygging vil slike analyser og prosesser være kraftfulle og vil kunne gi ny forståelse og innsikt (Gundersen & Øyen 2001).

Figur 33. Eksempel – billedbasert forslag til visuell analyse av et kystlandskap (fra Lucas; Forest Design). Se kommende to figurer.

Figur 34. Oppdeling og fortolkning av skoglandskapet ut fra hovedlinjer og kontraster, visuelle krefter, avgrensning mot åpne flater, verneskog, etc. (Fra Lucas: Forest Design..).

Figur 35. Forslag til inndeling av landskapet i hovedbestandsstrukturer med en plan som vektlegger landskapets egenart, kulturhistorie, risiko for vindfelling og aldersgrunnlaget i bestandene. De ulike fasene representerer sekvenser a 20 år (fase 1=rød, 2=gul, 3=grønn, 4=blå, 5=brun). Verneskog er vist med skravur (Fra Lucas: Forest Design..).

Gjennom inngrep kan elementer og preg i landskapet både bli forsterket, fremhevet, forstyrret eller utvasket. Kontrastene av en god del granplantefelter på kysten sett i forhold til omgivelsene blir påtalt av mange. Forholdet skyldes at de på avstand, først og fremst i vinterhalvåret, fremtrer i kontrast i form, farge, størrelse og linje- eller flatestruktur i forhold til landskapene de finnes i. Ett og samme inngrep i et landskap kan fortone seg vesentlig forskjellig avhengig om man ser på avstand og opplever fjernvirkningen eller kommer helt nært og får en nærvirkning. I bevegelse, for eksempel i bil, vil objekter og landskapselementer i synsfeltet i sekvenser både kunne være i nær- mellom- og fjernvirkning.

En god del av granplantefeltene anlagt på 1950- og 60-tallet fremstår som geometriske figurer ut fra praktiske tillempninger til teiger og eiendomsgrenser eller til markslagsforskjeller. På Vestlandet er feltene i all hovedsak rektangulære, og i gjennomsnitt er lengden på feltene oppover lia ca. 3 ganger større enn bredden.

Figur 36. Fjordlandskap med granplantefelt omkranset av gjengroingsmark. Hva kan gjøres her? Fra Osterøy, Hordaland. Foto: B-H. Øyen 2004

Bestandsstørrelsen er på om lag 8 daa, mens blokkene av bestand som ligger samlet utgjør i overkant av 60 daa. Grensen mot omkringliggende arealer er gjerne skarp. Undersøkelser indikerer at 2/3 av granplantefeltene blir hogd før de fyller 60 år. Bestandsstrukturene vil variere i takt med alder, voksested og skjøtsel, men som hovedtrekk kan man si at tettheten er meget høy, dimensjonsspredningen er stor mens det gjennomgående er liten sjiktning i kronene. Mengden død ved utgjør som regel mindre enn ti prosent av stående volum. Andelen med skogkant vil som en følge av bestandsstrukturen være meget stor. Med økt avvirkning i plantefeltene vil man uvegerlig kunne få lokale konflikter i forhold til folks visuelle opplevelse. Kantvirkninger etter hogst eller veibygging (svartkant) vil ofte etterlate lett synlige spor, og ustabilitet med et uryddig preg kan bli resultatet. Forbud eller restriksjoner mot store hogstflater kan med andre ord i visse landskap visuelt sett neppe oppfattes som fordelaktig, mens det i andre landskap kan dempe fjernvirkningen.

Uansett hvilke skogtyper og strukturer som vil bli benyttet i tiden fremover bør man kunne fremlegge mer enn bare skjønnsmessige vurderinger på hvordan situasjonen vil bli. Gjengroingen medfører at nye arealer blir skogdekket, og spesielt i by- og tettstednære strøk er det sentralt at også slike arealer gjennom tiltak kan tas i bruk i rekreasjons-, helse- og opplevelsessammenheng. For å skape bedre rekreasjonsskoger tilpasset en stor bredde av behov må kunnskapen om hva folk søker - deres opplevelser og ønsker i forhold til skog klarlegges. Bemerkelsesverdig få undersøkelser har kartlagt folks preferanser i skoglandskapene langs kysten. En viktig oppgave fremover blir å fremskaffe kunnskap om brukergruppenes behov, både eiere, lokalbefolkning og turister. Generelt kan man hevde at man for "kysten" trenger flere undersøkelser og planer hvor de landskapsmessige sidene eksemplifiseres og underbygges. Forholdet rundt hvordan skoglandskapene skal se ut vil måtte påkalle større faglig oppmerksomhet i årene som kommer.

Referanser

Bell, S. 2005. The landscape of afforestation: From controversy to acceptance. Proceedings AFFORNORD-conference. Reykholt, Iceland, 44-52.

Christensen, A.L. 2002. Det norske landskapet. Pax, Oslo. 352 s.

Lucas, G. 1991. The design of forest landscapes. Oxford University Press. 381 s.

Gundersen, V. & Øyen, B.-H. 2001. Bynært skogbruk. Del II. En visuell analyse. Oppdragsrapport fra Skogforsk 6/01, 27-32 + vedlegg.